

Vjera i globalizacija. Teologija u dijalogu

Studijski dani Centra za vjerska i društvena pitanja (Center for Faith and Society) Sveučilišta u Fribourgu, Švicarska, od 10. do 12. lipnja 2015.

Martina Vuk

martina.vuk@unifr.ch

Proces društvenih promjena i pojava globalizacije utječu na sve sfere života, pa tako i na čovjekov vjerski život i njegov odnos sa Stvoriteljem. To postavlja mnoga teološka i društvena pitanja na koja je ponekad teško odgovoriti iz perspektive zajedničkog dijaloga. Upravo iz tog razloga Centar za vjerska i društvena pitanja Sveučilišta u Fribourgu u Švicarskoj, radi razumijevanja odnosa međureligijskoga dijaloga između akademske zajednice i konkretnoga života, ovogodišnje je Studijske dane posvetio odnosu vjere i globalizacije, procesu pomirenja i njegovu značenju te pitanjima razumijevanja međureligijskoga dijaloga. Studijski dani bili su podijeljeni u tri tematske cjeline. Prvi je dan bio posvećen temi odnosa globalizacije i vjere, drugi pitanjima međureligijskoga dijaloga s posebnim osvrtom na pluralizam i odnos između kršćanstva i islama, dok se treći dan raspravljalo o odnosu religije, nasilja i pomirenja. Nakon predavanja, ovisno o tematici u pojedinačnim skupinama, slijedila je timska rasprava o odnosu sa sudionicima izlaganja.

Glavni govornik simpozija bio je naš hrvatski teolog prof. dr. Miroslav Volf. Kao bivši student Jürgena Moltmanna, Volf danas predaje sustavnu teologiju na Sveučilištu Yale u Sjedinjenim Američkim Državama. Osnivač je i voditelj Centra za promicanje vjere i kulture na tom sveučilištu. Kao član Episkopalne crkve u SAD-u i Evanđeoske crkve u Hrvatskoj, Volf je sudjelovao u raznim ekumenskim i međureligijskim skupovima. Njegov trenutni interes i istraživanje okrenuto je pitanjima oblika vjerovanja u kontekstu globalizacije, pitanjima antropološkog vida pomirenja i čovjekove dobrobiti (*human flourishing*).

Volf, kao kršćanski teolog, temi globalizacije i religije pristupa iz kršćanske perspektive, ali ističe da je u tom pogledu teško ostati neutralan i pristran jer samo kršćanska perspektiva nije dovoljna za dijaloško razumijevanje cjelokupnog procesa globalizacije, vjere i religije,¹ s obzirom na to da nije i jedina

¹ U ovom prikazu držat ćemo se skolastičke podjele razlikovanja između vjere i religije. Razlog zbog kojeg ćemo upotrebljavati izraz religije određen je granicama jezične izražajnosti. Pojam

perspektiva iz koje se gleda na svijet i život. Kršćanska je perspektiva radije jedinstven način čovjekova ostvarenja koji za sobom povlači određen i jedinstven identitet, no govoriti samo iz kršćanske perspektive značilo bi izostaviti druge. Nadalje, da bismo razumjeli proces odnosa globalizacije i vjere, dvaju po sebi vrlo osjetljivih i kompleksnih pojmova, nužno je ponajprije sagledati izazov koji globalizacija znači za vjeru i religiju, te religija globalizaciji. Drugo, važno je pobliže promotriti odnos između globalizacije i religije, kao i međuodnos unutar samih vjera i religija u kontekstu globalizacije. Sve to, dodatno nameće pitanje mogućnosti mirnog zajedničkog suživota, pitanje smisla ljudske svakodnevnice, kao i revalorizaciju temeljnih životnih i ljudskih vrijednosti.

Ono što je, prema Volfu, važno odrediti prilikom govora o globalizaciji svakako je njezin izvor i uloga, te sagledati ima li ona utjecaj na čovjekovu slobodu i koliko, zatim pitanje smisla, kao i čovjekovo ispunjenje i njegova dobrobit. Pitanje globalizacije kao pojave svakako je određeno širom ekonomskom transparentnošću, no ono povlači za sobom i pitanje određenog filozofskog svjetonazora. Tako je u govoru o globalizaciji potrebno sagledati pojmove poput važnosti tehnologije, međusobne povezanosti i ovisnosti, brzine, vremena, brige za zajednički planet, ekologije itd. Potrebno je zatim vidjeti koliko i u kojem pogledu globalizacija, vođena željom za ekonomskim napretkom, utječe na razvoj čovjeka i svijeta, kao i pitanje njezina utjecaja na razvoj vjera i religija, te u užem smislu čovjekova odnosa s Transcendentnim.

S druge strane potrebno je u tom istom kontekstu sagledati međuovisnost utjecaja odnosa vjere i globalizacije, gdje s jedne strane različitost vjera i religija može biti subjekt pomirenja ili nasilja, dok sama težnja za dominacijom i materijalnom sigurnošću može biti izvor stvaranja proizvoljnih vrijednosti i pada u individualizam. U tom kontekstu možemo govoriti o fundamentalizmu s jedne ili liberalizmu s druge strane. Ključno pitanje koje globalizacija nameće u odnosu na čovjekovo samoodređenje jest: Ne isključuje li čovjekova privrženost materijalnom samo poimanje egzistencije Boga? Odnosno, nudi li materijalno zadovoljstvo konkretan odgovor na pitanje smisla? Možemo li s druge strane živjeti tu istu svakodnevnicu bez materijalnog ili pak odnosa s Drugim/drugim? Neprestana potreba za materijalnim, užitkom i zadovoljstvom, lišena smisla, vodi u još veću potrebu za njim. Otudjenje od Boga i privrženost svijetu, rezultira čovjekovim gubljenjem smisla vlastitoga postojanja kao i odmakom od potrebe za odnosom s Drugim/drugim. U tom smislu globalizacija i nije samo sekularna sila koja vodi čovjeka u nihilizam. Proces globalizacije postavlja i pitanje: Može li i koliko čovjek živjeti recipročnost i dinamiku odnosa između Darovatelja i primatelja, Stvoritelja i stvorenja? Ona na neki način prisiljava svakoga da postavi pitanje o smislu vlastite egzistencije i bivanja u svijetu, a pred same religije stavlja izazov izlaza iz statičnosti u dinamizam odnosa

religije proizvod je moderniteta i, kao što sam Volf ističe, on označuje smanjenje žive i sveobuhvatne vjere unutar većeg sekularnog društva.

s drugima i drugačijima, u kontekstu posebne revalorizacije autentičnosti te poštivanja vlastite određenosti. Stoga položaj vjere i religije također ne samo da je pod utjecajem globalizacije, već joj je i izazov.

Prema Volfu, religije svojim pozitivnim i negativnim karakteristikama u odnosu na promjene u svijetu, nisu statične, već dinamične. One su danas, suprotno očekivanjima, u porastu (posebno kršćanstvo i islam). To je dobar pokazatelj, ističe Volf, da one nisu nestale sa pojavom globalizacije, već se mijenjaju, posebno u pogledu razmjene poimanja autoriteta i karizme. Iako one nemaju zajedničku jezgru, rituali, prakse, povijesni kontekst i pitanje moralnih prava na istinu određenih se vjera i religija preklapaju, ali i djelomično razlikuju. Osim navedenog, vjere i religije mijenjaju svoj odnos u pogledu pitanja ekonomske krize, politike i ekologije. One postaju ne samo prosperitetne, već i funkcionalne, jer ih upravo proces globalizacije potiskuje prema transparentnosti, zalaganju za opće dobro te širenju blagostanja. Na taj način religija postaje dio javnog prostora, što neposredno znači i njenu uključenost u politički život i medijsku nazočnost.

Nakon Volfova sustavno-analitičkog prikaza uslijedila je timska rasprava o temi globalizacije s ostalim sudionicima, profesorima Klausom Leisingerom, Guidom Vergauwenom, Barbarom Hallensleben, Gregorom Emmeneggerom i Thierryem Collaudom. Govorili su, svaki iz svog akademskog aspekta, o globalizaciji i njezinu značenju za Crkvu i religiju na moralno-dogmatskom području. Kao središnje pitanje istaknuta je važnost i uloga svjedoka i svjedočanstva u Crkvi i društvu kao i neizbježnost općeg stanja multikulturalizma čiji su dio i pripadnici Crkve. U tom pogledu važnost ekumenizma i međureligijskoga dijaloga je nužna pojava. No što to znači biti odgovoran i kako to pojedinac može u isto vrijeme i kao građanin i kao vjernik, pokrenulo je daljnju raspravu. Može li i dokle u tom pogledu Crkva biti inspiracija za pojedinca i društvo? Prema većini sudionika rasprave, pitanja je mnogo, a odgovor je možda u tome koliko pojedinac može biti ponizan u prihvaćanju drugoga, razumijevanju drugoga, prosudbi svoje osobne vjerske angažiranosti, a što rađa inicijativom za odgovornošću, priznavanjem vlastite ograničenosti i naposljetku potrebe za drugim. Takva promjena ponajprije traži provokaciju na razini komunikacije kako bi moglo doći do promjene negativnih aspekata u pozitivne. Promjene su moguće, ponajprije na razini malih, lokalnih zajednica, kao i u otvorenosti za kulturu dijaloga i potrebe uključivosti Evanđelja u kontekst suvremenog svijeta i društva. Osim navedenoga, Vergauwen je istaknuo da na temelju svega izrečenog, treba razlučivati tri pojma: vjeru od religije, zatim slobodu u odnosu na ograničenje i nužnost, te imati na umu da globalno ujedno ne znači i cjelokupno.

Tema drugog dana rasprave bila je posvećena pitanjima međureligijskog dijaloga. Kao glavni govornik simpozija, Volf je u središte svoga izlaganja u kontekstu međureligijskoga dijaloga, smjestio religijski ekskluzivizam i politički pluralizam, a potom pitanja islama i kršćanstva, posebice glede njihovih

sličnosti i razlika. O ovoj nezaobilaznoj tematici u prvom dijelu rasprave, Volf je istaknuo činjenicu da je posljedica religijskoga ekskluzivizma politički pluralizam. Najprije je dao uvid u značenje religijske isključivosti, a potom поближе opisao politički pluralizam, čime je najavio uvod u kršćansko-islamski vidik dijaloziranja. Budući da globalizacija prisiljava ljude na suživot, poštivanjem razlika ona može postati velik problem ukoliko se one ne sagledaju iz perspektive uključivosti, već vjerske i političke isključivosti. Pri tom je zanimljivo uočiti kako za mnoge vjerske pluraliste, politički pluralizam ne postoji kao opcija. Kako s jedne strane sačuvati vjersku posebnost i različitost, a istodobno biti dio javne rasprave i odlučivanja? Kako u pluralističkom društvu održavati mir među religijama i uključiti u javnu raspravu sve pod istim uvjetima, a istodobno izbjeći svodivost njihove različitosti na isto? U tom smislu Volf razlikuje religije i slobode, te odnos religije i političkog pluralizma. U odnosu na pitanje religije i slobode važno je spomenuti da ono što je zajednička karakteristika vjerama i religijama jest Božji poziv, čovjekov odgovor i naposljetku njegova odgovornost za primljeno. No da bi čovjek mogao čuti odgovor i biti odgovoran (pri čemu Volf citira Charlesa Taylora) čovjek treba imati pravo na slobodu savjesti, a time i vjersku slobodu.

U odnosu na pitanje religije i politički pluralizam, Volf dotiče pitanje religijskog pluralizma, religijskog ekskluzivizma i političkog ekskluzivizma kao mogućnosti i posljedica unutar pluralističkog društva. To znači da kategorički postoji više opcija i korelacija između religijskog i političkog kao i između isključivosti i uključenosti religije u javni prostor. Zanimljivo je da je, prema statistikama koje Volf navodi, zabilježen porast zanimanja za religije i u apsolutnom i u relativnom pogledu. A to znači da će porastom religijskoga zanimanja rasti i politički utjecaj religija. To znači da će i globalno i nacionalno u budućnosti religijska raznolikost nastaviti biti važno pitanje. Problem koji time nastaje jest upravo pitanje mogućnosti prihvaćanja različitih religijskih pogleda unutar nekog političkog poretka. Proces globalizacije stvara ozračje religijskog pluralizma čija je posljedica, prema Volfu, politički pluralizam. Pitanje koje se nameće jest može li se živjeti s tvrdnjom da se na svijet gleda iz više perspektiva? I ukoliko je odgovor pozitivan, u kom smislu i koliko to može biti ostvarivo, a da se drugoga ne degradira ili pak isključuje? Može li se živjeti u pluralističkom društvu, a da se religiju ne isključuje iz javnog prostora i da se različite religije pri tome ne dovodi u sukob ili svojevrstu dominaciju? Upravo dinamički karakter svake religije, te njihova međusobnog preklapanja znak je da se perspektive pripadnika različitih vjeroispovijesti ne moraju uvijek sukobljavati.

Konkretan primjer takvog dijaloga jest upravo rasprava o odnosu zajedničkih vrijednosti između islama i kršćanstva. Upravo ova dva pogleda na svijet (uz naravno mnoštvo manjih religija) danas su u porastu. To znači da je svijet, suprotno očekivanjima mnogih osoba europskog moderniteta, ostao religijski

raznoliko mjesto. Volf ističe da je osnovna važnost pitanja: Vjeruju li kršćani i muslimani u istog Boga?, određivanje koje su to razlike, a koje sličnosti u vjerovanju, kako bi ove – po svemu sudeći najraširenije svjetske vjere – za svoj prvi cilj imale gradnju mira, umjesto nasilja. U tom pogledu Volf ističe da se u identificiranju razlika i sličnosti nije riječ o njihovu fenomenološkom i o soteriološkom određenju, već ponajviše normativnom i kategoričkom aspektu. Pri tom je važno razlikovati između objekta vjere i karaktera tog objekta. To će reći da i kršćani i muslimani vjeruju u jednog Boga, Stvoritelja svega vidljivoga i nevidljivoga, Transcendentnog, što će reći drukčijeg od svega stvorenoga.

Razlike u karakteru i dogmatskom pogledu u odnosu na Boga, elementi su vjerovanja po kojima se kršćani i muslimani razlikuju. Kršćani, primjerice, za razliku od islama, vjeruju da je Bog ljubav, da je Bog milosrđe, pravednost i dobrota. Islam slično tvrdi da je Bog onaj koji ljubi, oprašta i sudi, ali on to nije u svom sebstvu. To naravno povlači za sobom razlike u vjerovanju diferencijacije ili indiferencijacije Božjeg bitka, što znači da je za islam Bog nerazdvojiva jedinstvo, dok je kršćanski Bog – trojstven. Dakle, razumijevanje Boga je različito, no vjerovanje u jednog Boga i čašćenje tog istog Boga je specifično i jednima i drugima. Prepoznati zajedničku osnovu koja u ovom smislu znači vjeru u jednog Boga, te ljubav prema Bogu i bližnjemu i za muslimane i za kršćane bi trebala značiti mogućnost zajedničkog suživota i gradnju mira. Za mnoge mir u svijetu ovisi ponajprije o usklađenosti odnosa između upravo ove dvije vjere (islama i kršćanstva). Stoga je isticanje važnosti ovog dijaloga, prema Volfu i mnogim islamskim i kršćanskim analitičarima, ključno u održavanju i gradnji mira u društvu na svjetskoj razini.

Timaska je rasprava zajedno s Volfom i ostalim sudionicima (Emre Öktem, Hansjörg Schmid, Mariano Delgado, Martin Hirzel, Richard Amesbury, Esma Isis-Arnautović), bila usmjerena prema pitanjima važnosti komunikacije i dijaloga među religijama kao i svijesti o različitostima i njihovu poštivanju. To naravno znači da treba uzeti u obzir važnost ne samo međureligijskog dijaloga već i dijaloga unutar pojedine vjere. Potrebno je ne zaobići i sagledati povijesne činjenice i razloge asimetričnosti. Kod pitanja vjere u Boga potrebno je razlikovati između socijalno-kulturološkog i teološkog aspekta vjere u Boga, kao i uključenost jezičnih granica i nemogućnosti interpretacije. Potrebno je također razlikovati između prakticiranja vjere i samog teoretiziranja. Važan naglasak bio je stavljen i na pitanje razumijevanja uključivanja i uključivosti, pojedinačnog i recipročnog, u odnosu na ekskluzivizam i politički pluralizam. U tome je važno sagledati drugoga, ne samo iz svoje perspektive, nego pogledati i na perspektivu kojom drugi i drukčiji iz svoga gledišta promatra mene i moj svjetonazor. Sve to stavlja pred nas važnost moralnog karaktera samog Boga i njegovih zapovijedi danih čovjeku. Tek je u tom točka zajedničkoga dijaloga, vrednovanja drugih i posljedično tomu uključivanje vjere u javni prostor.

Treći studijski dan bio je posvećena odnosu vjere i religije prema nasilju, gradnji mira i pomirenja. Globalizacija i pluralističko društvo religijama postavlja pitanje: Je li i u kojoj mjeri moguće živjeti zajedno, u miru i bez nasilja? Možemo li nadići neprestano traženje odgovora na to tko je u pravu, a tko nije? Koju ulogu u svemu tomu ima religija?

Volf smatra da dijalog i poštivanje slobode te recipročnost odnosa među religijama, može biti neka vrsta rješenja, ali je za ostvarivanje slobode potrebno opredijeliti se za nenasilje. U govoru o vjeri i nasilju, važno je ponajprije razlikovati između prirode ljudskog karaktera i samog razumijevanja vjere i religije. U tom pogledu možemo postaviti pitanje: Je li, u kontekstu globalizacije i pluralizma, vjeri cilj širenje nasilja ili pak mira? U prvom pogledu razlozi zbog kojih religija djeluje nasiljem uključuju kompetenciju, strah za samoočuvanje i reputaciju. S druge strane govoriti o vjeri kao načinu za propagiranje mira ili nasilja potrebno je razlikovati nekoliko elemenata. Ponajprije dobro od lošeg u religiji, njezinu duhovnost, argumente samoodređenja, razlika kojom religija gleda na pitanja pravde i nepravdu u svijetu, te njezin humani karakter. Također je važno sagledati koliko vjera koegzistira s nekim političkim svjetonazorom, a da pri tome ne postane svojevrsna ideologija. Kao primjer takvog odnosa povijest bilježi utjecaj vjere na politiku ili pak s druge strane utjecaj politike na vjeru. Kada se ta dva elementa udruže i kad religija zaboravi na svoju primarnu ulogu ili poštivanje vlastitog identiteta ona gubi svoju autentičnost i ravnotežu, te rađa nasiljem. Mogu li svojevrsne pojave društvenoga pluralizma potpuno odvojiti religiju od politike i obrnuto? Globalizacija prisiljava ljude ne samo na zajednički život, nego i na zajedničko traženje istine. I politika i vjera i religija trebaju biti spremne odgovoriti na taj izazov. S jedne strane važno je znati da čovjeka ne određuju materijalne vrijednosti, te da ovozemaljska stvarnost nije i njegova konačna destinacija. Živjeti u pluralističkom društvu znači otvaranje prostora za izražavanje slobodnog mišljenja i slobode savjesti. S druge strane, vjera i religija trebaju biti spremne pozvati ljude na odgovornost, na poštivanje uzajamnosti, ponajviše u pogledu Zlatnoga pravila.

Pomirenje, prema Volfu, prije svega uključuje stupnjevitost: ponajprije važnost sjećanja, oprosta, isprike, važnost oporavka i obnove, te naposljetku – zagrljaj. U prvom redu, sjećanje uključuje dimenziju istine i pravednosti. To znači da je u odnosu žrtve i počinitelja, potrebno pogledati događajima u oči iskreno i pravično, budući da je svako izvrgavanje istine, nepravedno. U suprotnom, zaborav u kontekstu pomirenja odnosa, daje za pravo počinitelju da zaboravi na počinjeno. Opraštanje je s druge strane suprotno osveti. Ono ne može izbrisati prošlost, ali može otvoriti vrata budućnosti. No, moći oprostiti prije svega znači biti slobodan. Opraštanje je konačno dar koji žrtva prva nudi počinitelju, umjesto želje za osvetom, i ono je u neku ruku simbol milosti. Ispri-ka kao jedan od elemenata u stupnjevitom govoru o pomirenju, slijedi nakon oprosta i puno je teže, prema Volfu, ispričati se, nego oprostiti. Ne samo da

isprika uključuje potrebu da se izrekne ono što se misli, nego i zahtijeva da se izrečeno ostvari u budućnosti. Kao što oprost isključuje želju za osvetom i traži hrabrost, tako isprika traži poniznost, a uključuje osjećaj poniženja od strane onoga koji se ispričava. Kao duboko osoban čin, isprika uključuje izraz poštenja prema drugome. Govoriti o oporavku znači govoriti o zajedničkim načinima rekonstrukcije i stvaranja novog. Ono znači stanovitu recipročnost i način za obnovom odnosa.

I napokon, zagrljaj kao kulminacija svega znači teološko-metaforički izričaj milosti darivatelja prema primatelju. Zagrljaj podrazumijeva otvorenost, ponudu, raširene ruke, propusnost prema drugome. Ono ne isključuje pitanje pravednosti, već je uključuje kao izričaj milosti prema drugome. Ono nadilazi granice različitosti i znači otvaranje prema drugome. Zagrljaj je u tome slučaju i sam cilj sjećanja. Ljudski zagrljaj je sudjelovanje u samodarivateljskoj Božjoj ljubavi, trajan znak Kristove nazočnosti u čovjeku za kojeg je čovjek stvoren. Zagrljaj je duboko evanđeoski izričaj ljubavi (npr. Lk 15, 11-32), ali i ljudski dodir čovjeka prema čovjeku. Umjesto sukoba i nerazumijevanja, ono što čovjeka povezuje s drugim čovjekom jest upravo ta dimenzija ljudskosti, poradi koje su ljudi pozvani živjeti zajedno i međusobno se poštivati u kontekstu vremena u kojem žive. Isto je i s vjerama i religijama. U susretu s drugima granice se uvijek prelaze. Zajednice s čvrstim, ali i dinamičkim identitetima imat će čvrste i propusne granice. Takva vrsta propusnosti pretpostavlja pozitivan stav prema drugome, a to znači da se drugoga voli, ali i da se voli i neprijatelja.